

KAI KURIE VOKIEČIŲ OKUPACIJOS LAIKOTARPIO LIETUVOJE (1941–1945) TYRIMAI

Dr. Petras Stankeras

Lietuva nacių okupacijos metais (1941–1945) – tai didelės, plačios ir kontroversiškos temos – „Antrojo pasaulinio karo istorija“ neatsiejama dalis. Ši tema lietuvių istorikų iki šiol tyrinėta labai vienpusiškai ir nepakankamai. Komunistų valdomoje Lietuvoje iš principo nebuvo skatinama šią temą išsamiau tyrinėti. Sovietmečiu Antrojo pasaulinio karo įvykiai Lietuvoje buvo labai politizuoti, ideologizuoti, o lietuvių savivaldos veikla nepagrįstai, neargumentuotai interpretuojama kaip kolaboravimas su priešu. Žinant, kokia mokslinė atmosfera buvo Sovietų Lietuvoje (1945–1990 metais), vargu ar galima manyti, kad būtų buvę įmanoma tuo metu išleistuose darbuose objektyviai nušviesti to laikotarpio įvykius ar procesus. Beveik nutylėtas buvo 1941 metų birželio sukilimas prieš atsitraukiančią Raudonąją armiją bei bolševikų okupacinį režimą, o ką jau kalbėti apie sukilimo priežastis. Dėmesio susilaukė tik VKP(b)¹ vadovaujamų sovietinių partizanų pasipriešinimas, buvo diegiama klaidinga nuostata, kad Lietuvoje tebuvo vienas „visos liaudies“ sovietinis antinacinis pasipriešinimo judėjimas (ignoruota, kad jis buvo kelių krypčių).

Po hitlerinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos sukulto Antrojo pasaulinio karo, nepriklausomą Lietuvą 1940 metų birželio 15 dieną okupavo rusų bolševikų Raudonoji armija. Po metų sovietinę okupaciją pakeitė vokiečių „civilinis valdymas“. Turbūt niekada lietuviai nebuvo taip nekantriai laukę kitos valstybės kariuomenės įsiveržimo, tikėdamiesi išsigelbėti nuo okupantų, kaip laukė vokiečių – Vermachto (Vokietijos ginkluotųjų pajėgų) karių. Nors lietuviai vokiečių iš tikrųjų negali laikyti savo išlaisvintojais, tačiau būtent vokiečių „Barbaroso operacija“ (*Fall Barbarossa*) buvo laikinai išgelbėjusi lietuvių tautą nuo sovietinio genocido. Lietuvoje buvo tikėta, kad antrasis atėjūnas leis lietuviams savarankiškai politiškai tvarkytis, kad bus sudarytos palankios sąlygos atkurti sovietų okupacijos ir karo veiksmų sugriautą Lietuvos žemės ūkį, pramonę, prekybą, susisiekimą².

¹ *Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков)* – Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų).

² Išsamiau apie tai žr.: Brazaitis J. *Vienu vieni*, Vilnius, 1990; Gražiūnas A. *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996; Brandišauskas V. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą*, Vilnius, 1996.

Lietuvos valstybės teisinė padėtis 1941 metų vasarą iki šiol tebėra viena didžiausių neišspręstų tarptautinės teisės problemų. Tų laikų įvykiai, kai kalbama apie tokias pagrindines sąvokas kaip suverenumas, sutarčių išsipareigojimai, teritorijų išsigijimas ir karinės jėgos panaudojimas, kelia daugybę klausimų dėl tarptautinės teisės normų galiojimo ir efektyvumo. Nors pagal tarptautinės teisės normas griežtai reikalaujama, kad okupantas gerbtų užimtos valstybės įstatymus, vietos valdymą, laikytusi valdymo tęstinumo principo, t. y. užimtoje teritorijoje paliktų vietinę teisėtvarą (įstatymus, teismus, policiją ir kitą administracijos aparatą), tačiau vokiečiai per pradinį karo etapą energingai ėmėsi slopinti visas lietuvių tautos valstybingumo apraiškas. Lietuvai nebuvo suteikta jokios nepriklausomybės ar prasmingos autonomijos ir ji buvo traktuojama kaip dar viena užimta Sovietų Sąjungos dalis, visai neatsižvelgiant į tai, jog vos prieš metus ji buvo nepriklausoma. Pažeisdami tarptautinės teisės normas, kurių turėjo būti laikomasi okupuotose teritorijose, absoliučiai ignoruodami 1907 metų spalio 18 dienos IV Hagos tarptautinės konvencijos 43 straipsnio reikalavimus³, įvedė gan griežtą ir nekompromisinį režimą, paskyrė vietos gyventojams priverstinių darbų prievolę⁴.

Antrojo pasaulinio karo įvykiai dar ilgai trauks istorikų dėmesį. Šis baisus karas visapusiškai nuniokojo Lietuvą. Mūsų žemėje žuvo daug beginklių žmonių, mirtis pakirto karius, kovojusius abiejų okupantų kariuomenėse, puoselėjusius įvairius idealus ir tapusius jų aukomis. Tyrinėjant Lietuvos valstybės istorijos minėtų laikotarpių problemas, būtina žinoti valstybės aparatą sudarančias institucijas, jų veiklos kryptis, specifiką, užmojus bei įtaka krašto gyvenimui. Imtis šios temos paskatino būtinumas atsisakyti pokarinėje historiografijoje susiklosčiusių perdėm griežtų, vienašališkų vertinimų, sociologizavimo, dogmatizmo, subjektyvizmo tendencijų.

Vokiečių okupacijos Lietuvoje tyrinėjimo tema yra neatskiriama nuo skausmingos lietuvių kolaboravimo su vokiečiais problemos. Iki šiol viešose diskusijose ir moksliniuose tekstuose bandymus kalbėti apie lietuvių savivaldą Antrojo pasaulinio karo metais užgožia primityvoka, siaurų mokslinių ir intelektualinių parametrų, ta-

³ Documents on the Laws of War, Oxford, 1994, p. 55–56. Vokietija šia konvencija pasirašė 1907 m. spalio 18 d., o ratifikavo 1909 m. lapkričio 27 d.

⁴ Lietuvos generalinio komisaro 1941 m. rugpjūčio 15 d. potvarkio, reguliuojančio priverstinio darbo tvarką, vertimo nuorašas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau-LCVA), f. R-634, Ap. 1, B. 1.277; „Verordnung zur Regelung des Arbeitseinsatzes“, I laisvė, 1941 08 18, Nr. 48.

čiau gana reguliari ir nedviprasmiška diskusija apie kolaboravimą bei kaltes. Kolaboravimu dabar paprastai vadinamas bendradarbiavimas su savo krašto okupantu. Visuose okupuotuose kraštuose atsirasdavo, atsiranda ir atsiras žmonių, kurie su okupantu bendrauja oportunistiniais sumetimais, siekdami sau naudos, tačiau netrūksta ir tokių, kurie „kolaboruoja“ tikėdamiesi išgelbėti tautai tai, ką iš viso tokiomis sąlygomis išgelbėti įmanoma. Kolaborantas panašus į varžytinėms skirtu turto valdytoją: jo nekenčia buvę savininkai, juo nepasitiki ir kreditoriai – okupantai. Kolaboravimo problema, nesvetima ir dvi okupacijas išgyvenusiai Lietuvai, yra labai komplikauta ir, deja, ją sprendžiant paprastai sunku išlikti ramiems ir santūriems.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Šio straipsnio tikslas yra dalinai išanalizuoti istoriografiją, skirtą vokiečių okupacijos laikotarpiui Lietuvoje. Kadangi ši tema ir nagrinėtini klausimai yra gan platus ir visų klausimų neįmanoma aprėpti, todėl šiame darbe autorius gvildena ir nušviečia darbus, išleistus sovietmečiu bei atkūrus Lietuvos nepriklausomybę.

Tyrinėjimo metodas. Straipsnyje, taikant aprašomojo–analinio bei sisteminės–lyginamosios analizės metodus, bandoma kompleksiskai išnagrinėti istoriografiją, skirta vokiečių okupacijos laikotarpiui Lietuvoje.

Iki šiol parašyti darbai, kuriuose gvildinama Lietuvos situacija paskutiniojo karo metais, yra gana kuklūs. Sovietiniais laikais buvo išleista keletas propagandinių knygų, kuriose Lietuvos laikinosios vyriausybės įsteigta savivalda ir jos institucijos nupieštos juodžiausiomis ir niūriausiomis spalvomis: naciai, kolaborantai, baltaraiščiai, žydšaudžiai ir t. t. Sovietiniai istoriografai, vadovaudamiesi klasiniu požiūriu, Lietuvos laikinąją vyriausybę vaizdavo buvus nacių kolaborante, o visas vietos savivaldos įstaigas, ypač policiją, šabloniškai priskirdavo prie vokiečių administracijos talkininkų. Ypač sovietinė propaganda naudojosi „lietuvių buržuazinių nacionalistų“ bendradarbiavimo su vokiečiais faktais. Sovietinis istorijos mokslas vengė objektyviai analizuoti (nes tai netilpo į klasių kovos teorijos rėmus) lietuvių savivaldos įsteigtos policijos veiklą. Lietuvių policijos reikšmingumas dėl ideologinių motyvų buvo nutylimas arba aiškinamas viena prasme, vertinant ir aprašant įvykius buvo ignoruojamas pagrindinis istorizmo principas, t. y. reikalavimas kiekvieną praeities reiškinį ir įvykį tyrinėti atsižvelgiant į jo atsiradimą ir raidos perspektyvą, epochos sąlygas ir ryšius su kitais reiškiniais. Reikia

pažymėti, kad sovietinėje pusės amžiaus istoriografijoje Lietuvos savivaldos vokiečių valdymo laikotarpiu klausimas beveik nenagrinėtas. Iki šiol mokslinėje istorinėje literatūroje, išskyrus J. Bulavo ir A. Bubnio darbus, iš esmės mažai nagrinėti ir nuodugniau nušviesti tokie klausimai kaip Lietuvos generalinės srities valdymo Antrojo pasaulinio karo metais organizacinė sistema, vokiečių karinė, policinė ir civilinė administracija, teismai, lietuvių policijos organizacinė sandara bei sudėtis, lietuvių savivaldos santykiai su vokiečiais, jos vieta vokiečių valdžios įstaigų sistemoje ir t. t.

Dauguma darbų, išleistų Sovietų Lietuvoje, apie 1941–1945 metų karo laikotarpį Lietuvoje turi menką mokslinę vertę. Tai nebuvo moksliniai darbai tikrąja žodžio prasme, tačiau ir jie, be abejo, formavo istorinę sąmonę. Ypač uoliai ir sistemingai sovietų autoriai siekė sukompromituoti 1941–1944 metų lietuvių policiją, vaizduodami ją buvus nacių kolaborante ir jų vykdyto žydų naikinimo Lietuvoje bendrininke⁵. Ypač daug tokio pobūdžio „veikalų“ buvo išleista septintojo dešimtmečio pradžioje⁶. Kai kurie leidiniai, kaip dviem kalbomis išleista monografija „Hitlerinė okupacija Lietuvoje“⁷, balansuoja tarp mokslinio ir propagandinio rašinio. Karo meto lietuvių policijos veikla buvo „demaskuojama“ valdančiosios komunistų partijos užsakymu, todėl Lietuvos SSR mokslų akademijos išleisti archyvinių dokumentų rinkiniai, redaguoti saugumiečio ir aukšto rango Lietuvos komunistų partijos funkcionieriaus Boleslovo Baranausko, byloja apie ideologinius dokumentų atrinkimo kriterijus, o tai lėmė ir atitinkamas išvadas⁸. „Tad ne istorikų, o propagandos mašinos rūpesčiu buvo pradėta įvairių dokumentų apie karo metus leidyba. Tie tendencingai parinkti, gerokai kupiūruoti ir kitaip apdoroti dokumentai turėjo visų pirma tiesiogiai pasitarnauti sovietinei propagandai, o paskui tapti svarbiausia istorijos tyrinėjimų atrama“, – rašo dr. Sigitas Jegelevičius knygoje, skirtoje Lietuvos sovietinės istoriografijos analizei⁹. Tačiau šiuose dokumentų rinkiniuose, nepaisant jų autorių bei sudarytojų partinio tendencingumo, yra vertingos faktinės informacijos.

⁵ Eglinis M. Mirties fortuose, Vilnius, 1958; Bistrickas S. Ir sušaudytieji prabyla, Vilnius, 1960 ir kt.

⁶ Kondratas Z. IX fortas, Vilnius, 1961; Vicas J. SS tarnyboje, Vilnius, 1961 ir kt.

⁷ Hitlerinė okupacija Lietuvoje, Vilnius, 1961.

⁸ Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą. Vilnius, 1961; Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje, Vilnius, 1961; Hitleriniai parašutininkai, Vilnius, 1966; Nacionalistų talka hitlerininkams, Vilnius, 1970; Masinės žudynės Lietuvoje, d. 1. Vilnius, 1965; d. 2, Vilnius, 1973 ir kt.

⁹ Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai, Vilnius, 1999, p. 79–80.

Gan daug informatyvios medžiagos sudėta į nedidelės apimties, bet pakankamai dideliu tiražu (15 tūkst.) išleista Jakovo Vico knyga „SS tarnyboje“¹⁰. Pagrindinis knygos išleidimo tikslas aiškiai matyti iš knygos pavadinimo paantraštės – „Dokumentinis leidinys apie lietuvių apsaugos dalių įvykdytus nusikaltimus“. Tai bene pirmas sovietinės istoriografijos leidinys, skirtas lietuvių policijos batalionų istorijai Antrojo pasaulinio karo metais. Atmetus politizuotus bei propagandinius knygos aspektus, joje yra daug vertingos informacijos. J. Vicas teisingai pažymi, kad per visą okupacijos laiką vokiečiai nebuvo paskelbę nė vienos mobilizacijos į apsaugos dalinius. Akstinas stoti į batalionus buvo didelė alga, viltis atgauti šeimos nuosavybę, išvengti išvežimo į Vokietiją darbams, paleidimas iš belaisvių stovyklų.

Andrius Bulota knygoje „Nuo baltojo žirgo iki svastikos“¹¹, aprašydamas pirmąsias vokiečių okupacijos dienas Lietuvoje akcentuoja „lietuviškųjų fašistų“ pastangas įtikti naujiems Lietuvos okupantams. Autorius teisingai pabrėžia, kad LLV „<...> išsprendė daug organizacinių uždavinių, be kurių įgyvendinimo vokiečių kariuomenės žygis per Lietuvą būtų buvęs žymiai sunkesnis“¹².

Filologo Kazio Rukšėno knyga „Į vergovę“¹³ – tai pirmas bandymas Lietuvos istoriografijoje, remiantis Lietuvos ir kitų kraštų archyvuose surastais dokumentais, dokumentiniais leidiniais, išvežtųjų laiškais, sugrįžusiųjų žodžiais, papasakoti apie vokiečių politiką, išvežant karo metais Lietuvos gyventojus į Vokietiją, mėginimas smulkiai aprašyti išvežtųjų likimą. Autorius, nebūdamas profesionaliu istoriku, bet mokėdamas vokiečių kalbą ir dirbdamas Lietuvos archyve, pateikė skaitytojui nemažai autentiškų dokumentų ir atskleidė vieną iš niūriausių Lietuvos istorijos puslapių. Nors knygoje randame nemažai tendencingai parinktų faktų bei tikrovei neatitinkančių nuotraukų, šis nedidelės apimties (150 psl.) darbas svariai papildė literatūros, skirtos Antrojo pasaulinio karo istorijai Lietuvoje, sąrašą.

Vertingas karo temos šaltinis yra gan mažu tiražu išleista (tik 700 egz.) Juozo Bulavo monografija „Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944 m.)“¹⁴. Knygoje pateikta nemažai,

¹⁰ Vicas J. SS tarnyboje, Vilnius, 1961.

¹¹ Bulota A. Nuo baltojo žirgo iki svastikos, Vilnius, 1962.

¹² Ibid., p. 170.

¹³ Rukšėnas K. Į vergovę, Vilnius, 1966.

¹⁴ Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944 m.), Vilnius, 1969.

archyviniais šaltiniais paremtų, vertingų faktų bei skaičių. Istorikas rašo, kad „hitlerinių okupantų talkininkų atsiradimo ir jų susiformavimo į okupantų pagalbinis valdymo organus istorija gana pamokanti“¹⁵.

Tarybinis istorikas A. Rakūnas savo knygoje¹⁶ aprašo Lietuvos žmonių pasipriešinimą vokiečių okupantams tarsi buvusį „aktyvų“. Vienoje knygoje autorius teigia, kad „į šalies (Sovietų Rusijos – P. S.) gilumą pasitraukė apie 3 000 karininkų ir kareivių, tarnavusių lietuviškajame 29-ajame šaulių teritoriniame korpusė“¹⁷. Kas atsitiko kitiems korpuso kariams A. Rakūnas nerašo. Autorius LAF centrui pavaldžias Lietuvoje įsteigtas organizacijas („Lietuvos apsaugos gvardija“ – Tauragės aps., „Geležinis vilkas“ – Šakių aps. ir kt.), būsimųjų lietuviškųjų policijos dalinių užuomazgas vadina ne kitaip, o „gaujomis <...>, joms vadovavo hitlerinė karinė žvalgyba, ir jokios atamos Lietuvos liaudyje jos neturėjo“¹⁸. Antroje knygoje, išleistoje dar didesniu tiražu negu pirmoji, A. Rakūnas stengiasi sumenkinti LAF nuopelnus steigiant ginkluotus būrius bolševikų užimtoje Lietuvoje. Šioje knygoje A. Rakūnui tenka pripažinti, kad „buržuaziniams nacionalistams“ pavyko įtraukti į „baudžiamuosius organus (viešąją policiją, policinius batalionus ir kt.)“¹⁹ ne taip jau mažai vietinių gyventojų. LVR įsteigimą autorius apibūdina kaip „liūdnamai pagarsėjusią vadinamosios vietinės rinktinės avantiūrą“²⁰.

Tam tikrai Lietuvos vokiškosios okupacijos tyrimų grupei priklauso publikuoti dokumentai. Grupuojant juos chronologiškai, verta išskirti keletą darbų.

Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) Centro Komiteto Partijos istorijos instituto 1948 metais išleistame rinkinyje „Kovoje prieš hitlerinę okupaciją“²¹ išspausdinti tik svarbesni LKP(b) Antrojo pasaulinio karo metais išleisti atsišaukimai. Atsišaukimų turinys įvairus: „Šalin banditiškus „vietos savisaugos būrius“, „Į „vietos savisaugos būrių“ dalyvius“ bei „Į viršaičius, seniūnus, policininkus, karius,

¹⁵ Ibid., p. 47.

¹⁶ Rakūnas A. Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją, Vilnius, 1970; Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais, Vilnius, 1976.

¹⁷Rakūnas A. Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją, p. 13.

¹⁸ Ibid., p. 145.

¹⁹Rakūnas A. Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais, p. 122.

²⁰ Ibid., p. 127.

²¹Kovoje prieš hitlerinę okupaciją. Lietuvos KP(b) atsišaukimai Didžiojo Tėvynės karo metu, Vilnius, 1948.

į visus tuos, kas vokiškųjų grobikų apgauti, kas iš baimės tarnauja priešui“. Rinkinyje rašoma, kad „Lietuvos darbo žmonės plačiai boikotavo okupantų ir jų samdinių lietuviškai vokiškųjų buržuazinių nacionalistų organizuotus darbo batalionus“²², kad „Lietuvos komunistų (bolševikų) partijos dėka, hitlerininkams nepavyko organizuoti lietuviškojo esesininkų legiono“²³. Knygoje klaidingai teigiama, kad „dėl aktyvaus krašto gyventojų pasipriešinimo sužlugo lietuviškai vokiškųjų buržuazinių nacionalistų mėginimai sumobilizuoti Lietuvos vyrus į Plechavičiaus rinktines ir pasiųsti jas į frontą hitlerinės armijos eilėse“²⁴.

Boleslovo Baranausko ir J. Vico spaudai parengtame archyvinių dokumentų rinkinyje²⁵ randame ne tik „politiškai aktualių dokumentų, demaskuojančių lietuviškus buržuazinius nacionalistus“²⁶, bet ir vertingos informacijos. Eišiškių apskrities viršininkas Povilas Kazakevičius savo 1952 metų parodymuose sovietiniams tardymo organams teigė, kad vokiečiams užėmus Lietuvos teritoriją, jie netrukus panaikino Vidaus reikalų ministeriją ir ją pervadino Vidaus reikalų vadyba. Tardomasis informavo, kad dirbdamas šios vadybos administracinio departamento referentu, jis buvo įpareigotas formuoti ir organizuoti pasienio policijos tarnybą Lietuvoje. Toliau P. Kazakevičius teigia, jog „vokiečių okupacinės valdžios organai neišpildė savo pažadų duoti Lietuvai nepriklausomybę, tai Lietuvos pasienio policijos steigimo klausimas atkrito“²⁷.

Iš kai kurių Lietuvos SSR MA archyviniams dokumentams skelbti redakcijos išleistų propagandinio turinio brošiūrų naudos mažai. Tai pasakytina apie B. Baranausko sudarytą rinkinį „Hitleriniai parašutininkai“²⁸. 1970 metais išleistame dokumentų rinkinyje „Nacionalistų talka hitlerininkams“²⁹ yra pateikiama daug dokumentų, saugomų Lietuvos archyvuose, nuorašų. Tarp kitų dokumentų pateikiamas vokiečių apsauginės divizijos, dislokuotos Vilniuje, karinės administracijos viršininko 1941 metų liepos 3 dienos paliepimas, draudžiantis vartoti visus lietuviškus ministerijų pavadinimus ir liepiantis

²² Ibid., p. 9.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., p. 11.

²⁵ Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą, Vilnius, 1961.

²⁶ Ibid., p. 5.

²⁷ Ibid., p. 11.

²⁸ Hitleriniai parašutininkai, Vilnius, 1966.

²⁹ Nacionalistų talka hitlerininkams, Vilnius, 1970.

atkurta lietuvių policiją vadinti „Pagelbine Vilniaus ir srities policija“³⁰. Pateikiamas visas lietuvių saugumo policijos skyriaus prie vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje viršininko S. Čenkaus raštas K. Jageriui su prašymu nelikviduoti šios tarnybos, kuri taip reikalinga kovojant su bendru priešu – bolševizmu.

Labai vertingos faktografinės medžiagos yra dokumentų rinkinio „Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)“ pirmame tome ir po gan ilgos pertraukos išėjusiame antrajame tome³¹. Šiuose tomuose ištisai arba sutrumpinti pateikti 570-ies dokumentų tekstai ir labai išsamūs komentarai. Tačiau dauguma dokumentų parinkti tendencingai, siekiant pagrįsti dokumentų rinkinių pavadinimą.

Aukščiau išvardintose archyvinių dokumentų publikacijose dauguma dokumentų parinkta tendencingai, todėl juos skaityti bei vertinti reikia kritiškai, atskiriant faktines žinias nuo politinių tendencijų. Bolševikų propaganda turėjo poveikį ir padarė juodą darbą. Lietuvos policininko kaip žydšaudžio įvaizdis žmonių protuose įstrigo giliau negu dabar norima pripažinti. Tačiau reikia žinoti kompetenciją bei funkcijas, kurias atliko lietuvių policininkai arba kas buvo daroma jų vardu.

Dar vieną šaltinių grupę sudaro memuarinė literatūra. Iš pokario laikotarpio memuarų labai svarbūs yra tų įvykių dalyvių atsiminimai. Amžininkų liudijimai suteikia tikroviškumo dažniausiai sausiai ir ne visas istoriografijos problemas nagrinėti leidžiančiai archyvinei medžiagai. Nemažai naudingų duomenų galima rasti tų įvykių liudininkų – lietuvių policijos pareigūnų – prisiminimuose: tai Marijampolės kriminalinės policijos viršininko sūnaus išleisti jo tėvo Balio Pupalaigio užrašai³², lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininko Aleksandro Lileikio atsiminimai, dokumentai³³, žurnalisto, karinės žvalgybos specialisto, o karo metais Vidaus reikalų valdybos Priverčiamojo darbo valdybos viršininko Broniaus Aušrotos knyga³⁴, lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininko pavaduotojo Kazimiero Gimžausko prisiminimai, laiškai, atsiminimai, dokumentai³⁵, lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos valdybos Sekimo dalies viršininko Juozo Grušio knyga³⁶, 5-ojo lietuvių savisaugos

³⁰ *Ibid.*, p. 31.

³¹ Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944), d. 1, Vilnis, 1965; d. 2, Vilnius, 1973.

³² Populaigis A. Kriminalisto dienoraštis, Vilnius, 1999.

³³ Lileikis A. Pažadinto laiko pėdsakais, Vilnius, 2000.

³⁴ Aušrotas B. Laisvės niekas nežadėjo. Žvalgybos karininko atsiminimai, Vilnius, 1999.

³⁵ Gimžauskas K. Tave kaip motiną mylėjau, Vilnius, 1999.

³⁶ Grušys-Žilvinis J. Laukti nebuvo kada, Marijampolė, 2000.

bataliono jaunesniojo puskarininkio Jono Laucės prisiminimų pluoštas³⁷ ir kt. Visi prisiminimai epizodiniai, bet svarbūs tuo, kad dažnai parodo tokius momentus, kurie neatsispindi archyvinėje medžiagoje. Dar ryškiau autoriaus mentalitetas atsiskleidžia dienoraščiuose. Juose daug atviriau ir tiesiau dėstomos mintys ir nuomonės, todėl ypač vertingi yra tie memuarai, kurie parašyti remiantis dienoraščiais. Dienoraščiuose labiau atsispindi aplinkos poveikis. Ne visi istorikai kritiškai analizavo memuarų informaciją – tai lėmė aplinka ir memuarus bei jų autorių gaubiantis romantiškumas.

Svarbus kriterijus yra memuarų rašymo aplinka ir sąlygos. Kitas svarbus veiksnys – autoriaus ideologiniai principai, jo mentalitetas. Jų, kaip istorijos šaltinio, panaudojimo tradicijos historiografijoje dar nėra tvirtos. Labai svarbios nagrinėjamos problemos historiografijai tampa lietuvių išeivijoje išleistos studijos. Tačiau ir čia pasigendame specialių tyrimų.

Nelengvą gyvenimą vokiečių okupuotoje Lietuvoje puikiai aprašo Juozas Brazaitis (Ambrzevičius, Sūduvis) knygoje „Vienų vieni“³⁸. Be kitų klausimų, autorius aprašo lietuvių SS legiono steigimo nesėkmę bei Lietuvos vietinės rinktinės tragediją. Jie teigia, kad likę rinktinės batalionai buvo pavadinti „vokiečių policijos pagalbiniais batalionais“³⁹.

Buvęs Lietuvos kariuomenės vadas generolas S. Raštikis savo atsiminimų „Kovose dėl Lietuvos“⁴⁰ antroje dalyje patvirtina vokiečių karinės vadovybės atstovų Lietuvoje kategorišką nuostatą lietuvių karių atžvilgiu – arba likti vokiečių kariuomenės pagalbinėje tarnyboje, arba eiti į rusams skirtas belaisvių stovyklas. Atsiminimų autorius tvirtina, kad dalis lietuvių karių, manydami, jog iš tokios pagalbinės tarnybos ateityje gal galėsias susidaryti būsimo Lietuvos kariuomenės užuomazgos branduolys, kiti iš baimės patekti į belaisvių stovyklas sutiko tarnauti. Vėliau šias tarnybas papildė savanoriai, vokiečių kviesti į pagalbinę karo policijos tarnybą. S. Raštikio atsiminimuose ryškėja ne tik autoriaus būdo savybės – ramumas, blaivus mąstymas, polinkis į idealizmą, bet ir jo, kaip pedagogo bei karininko, mąstymo ir pasaulėžiūros ypatumai.

³⁷ Lauce J. Penktasis savisaugos batalionas, Vilnius, 1998.

³⁸ Brazaitis J. Vienu vieni, Vilnius, 1990.

³⁹ Ibid., p. 177.

⁴⁰ Raštikis S. Kovose dėl Lietuvos: kario atsiminimai, d. 2, Vilnius, 1990.

Išėivijoje gyvenusių ir rašiusių lietuvių autorių išsiskiria žurnalisto ir sociologo Albino Gražiūno knyga „Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944“⁴¹. Du trečdaliai knygos skirta vokiečių okupacijos laikotarpiui ir joje pateikiama daug beveik nežinomų faktų. Jau pačioje pradžioje autorius, kurio knygai būdinga ištisu gan ilgų dokumentų citavimas, pateikia Lietuvių aktyvistų fronto vadovybės instrukciją „Lietuvai išlaisvinti nurodymai“, kurioje nurodoma įsteigti Tautinio darbo apsaugos kovinius dalinius. LAF vadovai, steigdami TDA, naiviai galvojo apie galimą Lietuvos kariuomenės atgimimą, tačiau vokiečių politinė vadovybė patvarkė savaip ir neleido steigti jokių svetimų karinių dalių jų užimtose teritorijose. Autorius atkreipia skaitytojų dėmesį į tai, kad Lietuvos laikinoji vyriausybė, atsižvelgdama į susidariusią politinę situaciją, „iki galo pasitikėjimo nei batalionais (TDA–P. S.), nei policija nerodė“⁴². Voldemarininkų įvykdymas perversmas faktiškai paliko lietuvių atkurta savivaldą be centrinės vadovybės (vidaus reikalų ministras J. Šlepetys suimtas)⁴³.

Atgimusios Lietuvos istorikai dar negali pasigirti Antrojo pasaulinio karo tyrinėjimų gausa. Vienas iš svariausių tokių tyrinėjimų yra Valentino Brandišausko studija apie Lietuvos valstybingumo atkūrimą⁴⁴. Autorius, remdamasis įvairiais šaltiniais, nušviečia Lietuvių aktyvistų fronto ginkluotų būrių – Tautinio darbo apsaugos, – kuriems buvo lemta karo metais tapti atkurtos lietuvių policijos tarnybomis, užuomazgą. Studijos autorius V. Brandišauskas daro išvadą, kad lietuvių partizanai bei aktyvistai, steigdami vietinės valdžios organus, Lietuvos „laikinosios vyriausybės <...> egzistavimo laikotarpiu prisidėjo prie Lietuvos, kurią vis dar vylėsi matysią nepriklausomą, atkuriamojo darbo“⁴⁵.

Istorikas Arūnas Bubnys kone vienintelis yra paskelbęs rimtų mokslinių darbų apie vokiečių okupacinį režimą Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais. Apimtimi išsiskiria paskutinė A. Bubnio knyga „Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)“⁴⁶. Minėtame veikalė, pasinaudojęs gausia archyvų – Lietuvos (penkių), Rusijos (trijų), Vokietijos (trijų), Latvijos (dviejų), Lenkijos (dviejų) bei JAV

⁴¹ Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, Vilnius, 1996.

⁴² Ibid., p. 164.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Brandišauskas V. Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09), Vilnius, 1996.

⁴⁵ Ibid., p. 118.

⁴⁶ Bubnys A. Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), Vilnius, 1998.

(vieno) medžiaga, autorius siekė kuo detaliau atskleisti vokiečių okupacinio režimo Lietuvoje genezę ir raidą. Žavi ypatingas autoriaus sąžiningumas bei pedantiškumas pateikiant ir komentuojant archyvinius šaltinius, istoriografinius leidinius bei daugybę atskirų jo nagrinėjamos temos straipsnių. Labai svarbus yra A. Bubnio lietuvių policijos atkūrimo interpretavimas. Autorius pateikia labai įdomios ir vertingos statistikos. Vokiečių okupantų vykdoma Lietuvos okupacija yra labai plati tema ir A. Bubniui nevienodai išsamiai pavyko išnagrinėti visos šios temos klausimus, pagaliau jis ir nebuvo užsibrėžęs tokio uždavinio. Tačiau tai, kas pateikta šiame leidinyje, kalba apie didelį ir kruopštų autoriaus darbą, teisingai nušviečia tą sunkų ir sudėtingą mūsų istorijos laikotarpį.

Svariai Lietuvos istoriografiją, skirtą Antrajam pasauliniam karui, papildė produktyviai dirbantis Lietuvos istorijos instituto mokslinis bendradarbis dr. Rimantas Zizas. Ypač pažymėtini šio mokslininko darbai, skirti lietuvių policiniams-kariniams daliniams, įsteigtiems vokiečių administravimo laikais. 2000 metais tęstiniame Lietuvos krašto apsaugos ministerijos leidinyje „Karo archyvas“ paskelbtas labai išsamus bei iliustruotas unikaliomis nuotraukomis straipsnis, skirtas lietuvių statybos (inžinerijos) batalionams 1943–1944 metams⁴⁷. Šiame įdomiame darbe nušviečiamos statybos batalionų atsiradimo politinės–karinės sąlygos, formavimo aplinkybės, atliekamos funkcijos.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro leidžiamame moksliniame žurnale „Genocidas ir rezistencija“ yra paskelbtas R. Zizo dviejų dalių straipsnis, skirtas Lietuvos vietiniai savisaugai karo metais⁴⁸. Kaip rašo autorius, straipsnių tikslas – „nušviesti istoriografijoje beveik netyrinėtą Lietuvos gyventojų vietinės savisaugos organizavimąsi nacių Vokietijos metais, jos atsiradimo priežastis, eigą, konkrečias istorines aplinkybes ir veiksmus, skirtingus okupantų vokiečių, „lietuviškosios savivaldos“ administracijos, nacionalinio antinacinio pagrindžio interesus, nuostatas, požiūrių į vietinę savisaugą, realizuotas jos organizacines formas“.

Po karo ne vienas užsienio mokslininkas ėmė tyrinėti Antrojo pasaulinio karo problematiką.

⁴⁷ Zizas R. Lietuvių statybos (inžinerijos) batalionai 1943–1944 m.// Karo archyvas, t. 17, Vilnius, 2000..

⁴⁸ Zizas R. Vietinė savisauga (savigny) Lietuvoje nacių Vokietijos okupacijos metais (1941–1944) // Genocidas ir rezistencija, 2001, Nr.2 (10) ir Nr. 3 (11).

Vokiečių autorius Verneris Hauptas, kaip vokiečių vermachto karys, pats buvęs tų istorinių įvykių Lietuvoje liudinininku, savo įdomioje knygoje „Pabaltijys 1941. Vienos neišspręstos problemos istorija“⁴⁹ teigia, kad vokiečių kareiviai Lietuvoje buvo sutikti kaip išvaduotojai, atkurta vietinė lietuvių policija vos sovietams tik pasitraukus jau rūpinosi ramybe ir tvarka krašte. Knygoje smulkiai aprašyta Ostlando vokiečių administracinė santvarka ir jos santykiai su vietos savivaldos įstaigomis. Kadangi vokiečių civilinė valdžia Lietuvą (kaip ir kitus Pabaltijo kraštus) traktavo kaip nukariautą šalį, rašo knygos autorius V. Hauptas, galimybė 1941 metais atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę tapo nereali ir Pabaltijo problema liko neišspręsta.

Lenkų profesorius Česlovas Madajčykas savo kiek anksčiau, dar komunistų valdomoje Lenkijoje išleistoje dvitomėje studijoje „Fašizmas ir okupacijos“⁵⁰ tyrinėja vokiečių okupacinių režimų ypatumus įvairiuose Europos kraštuose, taip pat ir Lietuvoje. Profesorius teigia, kad vokiečiai, užėmę Pabaltijį, neatkūrė iki sovietinės okupacijos buvusios administracijos, o tik dideliu mastu panaudojo jos senuosius kadrus.

Lenkų autorius Romanas Korab–Žebrykas savo tendencingai parašytoje daug sakančiu pavadinimu knygoje „Baltoji knyga ginant Armiją krajovą Vilniaus krašte“⁵¹ ir išleistoje Liubline kaip atskiras į „lietuvių Sąjūdžio inspiruotus kaltinimus AK“⁵² teigia, kad nepriklausomos Lietuvos policija gan lengvai, beveik be nuostolių ištvėrė sovietų valdžios laikotarpį ir, prasidėjus karui, jos nariai tęsė tarnybą J. Ambrazevičiaus vyriausybės gan greitai atkurtose kriminalinėje, saugumo policijose bei policijos batalionuose. Nors Lietuvos laikinoji vyriausybė neilgai išsilaikė valdžioje, jos sukurtos, pasak autoriaus, „nusikalstamos lietuvių policijos infrastruktūros“⁵³, pavaldžios vokiečių gestapui bei saugumo policijai, atliko pagrindinį vaidmenį tvarkant vokiečių užimtas žemes.

Minėtinas lenkų profesorius Ježys Turonekas, parašęs precizišką ir gan objektyvią monografiją⁵⁴. Kadangi Baltarusija buvo vo-

⁴⁹ Haupt W. Baltikum 1941. Die Geschichte eines ungelösten Problems. Neckargemuend: Kurt Vowinkel Verlag, 1963.

⁵⁰ Madajczyk Cz. Faszyzm i okupacje: 1938–1945. Wykonanie okupacji przez panstwa osi w Europie, t. 1, Poznan, 1983; t. 2, Poznan, 1984.

⁵¹ R.Korab-Žebryk, Biala księga w obronie Armii Krajowej na Wilenszczyźnie, Lublin, 1991.

⁵² Knygos viršelio ketvirtas puslapis.

⁵³ Korab-Žebryk R. Biala księga w obronie Armii Krajowej na Wilenszczyźnie, s. 12 - 13.

kiečių įsteigto administracinio vieneto Ostlando sudedamoji dalis, karo metais joje vykę politiniai ir kariniai procesai beveik sutapo su tais, kurie vyko Lietuvos teritorijoje. Profesorius J. Turonekas teigia, kad steigiant savivaldos administracinį aparatą Lietuvoje bei kituose Ostlando kraštuose buvo siekiama, pasinaudojus karo sąlygomis, suaktyvinti tautą ir po karo atgauti nepriklausomybę. Autorius rašo, kad 1941 metų pavasarį abveras⁵⁵ steigė lietuvių diversinius būrius, o pirmomis karo dienomis organizavo ginklų tiekimą iš oro lietuviškam pogrindžiui. Okupacijos laikotarpiu įsteigti policijos batalionai, profesoriaus teigimu, turėjo daugiau karinių dalinių bruožų negu policinių.

Tuo tarpu vokiečių mokslinis bendradarbis Knutas Stangas išleido monografiją tendencingu pavadinimu: „Kolaboravimas ir masinės žudynės. Lietuvių pagalbinė policija, Hamanno motorizuotoji policinė grupė ir Lietuvos žydų žudynės“⁵⁶. Rašydamas apie 1941 metų birželio 23-iosios dienos lietuvių sukilimą, autorius pažymi, kad dalis sukilėlių galbūt vadovavosi idealistiniais motyvais, bet juos nustelbė į sukilėlių gretas įsilieję žydų žudikai ir kriminaliniai elementai. Toliau K. Stangas skelbia beveik dviejų tūkstančių Lietuvos žydų genocido vykdytojų lietuvių pavardžių sąrašą. Stebina knygoje paskelbtų pavardžių skaičiaus priskyrimas vienam Tautinio darbo apsaugos batalionui. Tai beveik keturių to meto policijos batalionų karių skaičius: tokio didelio bataliono lietuvių policijoje karo metais nebuvo. Vargu ar K. Stangas lankėsi Lietuvos centriniam valstybės archyve Vilniuje, nes sugebėti paskelbti 1834 asmenų pavardes, visus juos, be išimties, priskirti „žydšaudžių“ kategorijai ir nerasti bataliono vado pulkininko Andriaus Butkūno vardo gali tik ne visai preciziškai į rimtos temos nagrinėjimą žiūrintis autorius. K. Stangas, anot jo knygos recenzento dr. Arvydo Anušausko, „<...> leidosi į sunkiai suvokiamas fantazijas<...>“, „<...> iš menko Lietuvos istorijos žinojimo padarė klaidingas išvadas“ ir „kai kurias knygos dalis pavertė neaukšto mokslinio lygio tekstais“⁵⁷. Tokiais kaip K. Stango moksliniais darbais Vokietijoje bandoma dengti nacių nusikaltimus juos priskiriant okupuotų valstybių gyventojams.

⁵⁴ Turonek J Bialorus pod okupacją niemiecka, Warszawa, 1993.

⁵⁵ Abwehr – 1935-1944 metais vokiečių kariuomenės žvalgyba ir kontržvalgyba, vadovaujama admirolo W. W. Canaris.

⁵⁶ Stang K. Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden, Frankfurt am Main, 1996.

⁵⁷ Genocidas ir rezistencija, 1998, Nr. 1(3), p. 121 - 128.

JAV išleistos brošiūros „Hitlerio Rytų legionai“⁵⁸ autorius Antonio Miunozas labai glaustai apžvelgia nacionalinių policijos dalinių steigimo ir veiklos trijose Baltijos valstybėse karo metais istoriją. A. Miunozas rašo, kad lietuvių pogrindžio vadovo žinioje buvo 36 000 nuolatinių bei laikinų kovotojų. Prasidėjus 1941 metų sukilimui, jų skaičius išaugo iki 100 000 vyrų. Šiuos skaičius reikia vertinti labai kritiškai. Pasak autoriaus, vokiečiai padarė strateginę klaidą: nuo birželio 28 dienos iki rugpjūčio sukilėlių daliniai buvo nuginkluoti ir iš jų dalies buvo organizuoti policijos batalionai. Nebūdamas istorikas, jis neišvengė netikslumų, klaidų, nes rašydamas knygelę, nesirėmė jokiais pirminiais archyviniais šaltiniais, o tik pasinaudojo žiupsneliais žinių, paimtų iš įvairių autorių knygų, skirtų Antrojo pasaulinio karo istorijai. Knygoje yra pateikti neteisingi Lietuvoje tarnavusių vokiečių policijos pareigūnų vardai bei lietuvių policijos pareigūnų pavardės. Knygoje esama ir daugiau trūkumų, bet, laimė, autorius, gyvendamas Amerikos žemyne, susilaikė nuo klaidingų vertinimų, komentarų ir išvadų, o vien išdėstė datas, įvykius ir faktus.

1998 metais itin daug knygų išleista apie Lietuvą ir Antrąjį pasaulinį karą. Be šio straipsnio autoriaus bei A. Bubnio Lietuvoje išleistų knygų, Jungtinėse Amerikos Valstijose knygą „Lietuvos karinių formuočių antrojo pasaulinio karo metais istorija (1939–1945)“ išleido lietuvių kilmės autorius Henry L. Gaidis⁵⁹. Nelabai kruopščiai parašytoje 300 puslapių knygoje aprašoma Lietuvos bei lietuvių karinių formuočių raida paskutiniojo karo metais. Paskutiniame „Užimtų Rytų sričių ministerijos personalo tarnybos“ 1945 metų sausio 24 dienos raporte, kurį mini L. H. Gaidis, teigiama, kad paskutinėmis karo dienomis Lietuvoje tarnavo apie 3000 lietuvių policininkų. Artėjant antrajai rusų okupacijai, jiems buvo įsakyta „ištirpti“. Daug lietuvių policininkų prisijungė prie pogrindžio ir tęsė kovą partizanų daliniuose. Deja, rašydamas šią knygą autorius nepasinaudojo nė vienu archyvinio dokumentu, nė vienu rimtu šaltiniu. Beveik visuose šiai temai skirtuose leidiniuose akcentuojami vokiečių ir jų pagalbininkų nusikaltimai žydu tautai. Kiekvienoje knygoje, skirtoje Antrajam pasauliniam karui, apskritai ir žydu genocidui konkrečiai, būtinai pažymima, kad Vokietija išžudė 6 mln. žydu (nors dėl šio skaičiaus paskutiniu metu labai abejojama), o kad Sovietų Sąjungoje iš-

⁵⁸ Münoz J. Antonio. Hitler's Eastern Legions, Vol. 1: The Baltic Schutzmannschaft, Axis Europa, New York, 1997.

⁵⁹ Gaidis L. Henry, A history of the Lithuanian military forces in World War II (1939–1945), Chicago, Illinois, 1998.

žudyta 60 mln. žmonių – nutyliama, nes tai buvo ne žydai. Hitlerio žiaurybės, palyginti su Stalino žiaurybėmis, nublinksta ir dėl apimties, ir dėl priemonių. Retkarčiais skaitytojams norima sudaryti įspūdį, kad visas Europos žydų genocidas įvykdytas lietuvių rankomis arba tik jiems aktyviai bendrininkaujant. Kuriama paradoksali situacija: dažnai akcentuojama, kad tik Lietuva ir Ispanija priėmė prieš karą iš Vokietijos tremtus žydus, kad lietuviai kone vieninteliai Europoje, kurie atsisakė įsteigti SS legioną ir kartu įvardijami kaip žydšaudžiai.

Holokausto tema yra apipinta įvairių kompleksų, įvaizdžių ir mitų. Bene opiausia tema – lietuvių vaidmuo žydų genocido laikotarpiu, nes čia radikaliai skiriasi daugelio istorikų bei politikų požiūriai.

Mažai arba visai netyrinėti tokie klausimai kaip vokiečių vermachto žygis per Lietuvą 1941 metais garsiosios SS kariuomenės divizijos „Totenkopf“, lietuvių karių tarnyba vokiečių kariniuose daliniuose, lietuvių naktiniame oro šturmo divizijone Nr. 12 (NSGr12), pirmojo generalinio tarėjo generolo P. Kubiliūno vaidmuo vokiečių okupacijos metais, antinacinės rezistencijos organizacijų „Lietuvių frontas“, „Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga“, „Lietuvos laisvės armija“, „Lietuvių vienybės sąjūdis“, „Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas“ veikla ir t. t. Lietuvių pasipriešinimas vokiečiams buvo pasyvus. Pasyviosios rezistencijos taktiką lėmė siekis išsaugoti kuo daugiau lietuvių gyvybių. Be to, aktyviai kovoti su vokiečiais reiškė teikti paramą Raudonajai armijai. Visos organizacijos sutarė, kad lietuvių tautos priešas Nr. 1 yra Sovietų Sąjunga. Būtina atsakyti į klausimą – kieno pusėje buvo Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais? Manau, fašistinės Vokietijos, o ne antihitlerinės koalicijos. Istorikams būtina tarti žodį apie vadinamąją 16-ąją „lietuviškąją“ diviziją. Ar tikrai ji buvo lietuviška? Nebuvo sudarytas lietuvių SS legionas. Ar turime tuo didžiulotis ar ne?

Pagrindinis šaltinis, leidžiantis atskleisti vokiečių okupantų valdymo organizaciją Lietuvos generalinėje srityje, yra įvairiuose Lietuvos Respublikos archyvuose bei bibliotekų rankraštynuose esantys autentiški dokumentai. Didžiausi ir pagrindiniai archyvinių dokumentų klodai yra sukaupti Lietuvos centriniam valstybės archyve. Kai kurie šiame didžiausiame Respublikos archyve saugomi dokumentai stebėtinai tvarkingai dar karo metais sugrupuoti, sunumeruoti bei surišti, kiti palaidi, išsklaidyti kituose fonduose. Bet nepaisant trūkumų, šie dokumentai dabar yra neįkainojami laiko liudininkai ir jų autentiškumas nekelia abejonių. Ypač daug vertingų dokumentų yra

Lietuvos generalinės srities Vidaus reikalų vadybos, Tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje įstaigos Vilniaus skyriaus, Lietuvos generalinės srities lietuvių savisaugos dalinių štabo, Lietuvių ryšio karininko prie tvarkos policijos vado Lietuvoje štabo, Lietuvos generalinės srities vokiečių saugumo policijos ir SD vado įstaigos, Lietuvių kriminalinės policijos skyriaus prie saugumo policijos ir SD vado, Lietuvos generalinės srities Pirmojo generalinio tarėjo įstaigos Kaune, įvairių lietuvių policijos batalionų bei Lietuvos generalinės srities apskričių fonduose. Nauji nežinomi faktai, interpretuoti pagal jau skelbtus apibendrinančius tyrimus, leidžia istorikams geriau suvokti Lietuvos vokiečių okupacijos periodą. Bet nepaisant dokumentų gausos, kai kuriems įvykiams nušviesti trūksta archyvinės medžiagos. Labai daug svarbių autentiškų dokumentų sunaikinta, dingo per karo bei pokario sumaištį. Nemažai vokiečiai išsivežė į Vakarus ir dalis jų saugoma Koblenco federaliniame archyve (Bundesarchiv Koblenz). Sovietai savo ruožtu nemažai jų išsivežė į Rytus ir dalis jų yra Maskvoje, Istorinių dokumentinių kolekcijų saugojimo centre (buvusiame SSRS centriniame valstybiniame ypatingajame archyve)⁶⁰, į kurį mūsų istorikams vis dar sunku patekti.

Šiandien istorijos mokslui keliami nauji reikalavimai – pažinti istoriją tokią, kokia ji buvo, su tomis politinėmis nuostatomis ir būdais jas įgyvendinti. Kaip sakė Tomas Venclova, labai teigiama yra tai, kad Lietuvoje, nors ir lėtai, požiūris į istoriją tampa civilizuotas (pvz., į 1941 metų sukilimą, į pokario periodą).

Taip jau susiklostė, kad mūsų tautos istorija – tai nuolatinė kova dėl Lietuvos vardo išsaugojimo pasaulio žemėlapyje. XX amžiuje tik 32 metus likimas Lietuvai skyrė kurti valstybę. Todėl lietuvių istorikų atnaujinti karo metų tyrinėjimai, įdomiomis detalėmis užpildys daugiau kaip pusės amžiaus senumo Lietuvos istorijos spragas, leis į amžiaus vidurio lietuvių valstybingumo atkūrimo pastangas pažvelgti kitu žvilgsniu. Visa tai kartu su kitų problemų gvildenimu pasitarnaus karo periodo Lietuvos istorijos išsamesniam tyrinėjimui. Apibendrintai reikėtų pasakyti, jog šaltinių bazė ir literatūros sąrašas Lietuvos istorijai Antrojo pasaulinio karo metais tirti nėra pakankamas, todėl susipažinus su šia medžiaga išskyla daug klausimų, į kuriuos atsakyti iki šiol tebėra neįmanoma. Taigi mokslininkų laukia didelis darbas išsamiau analizuoti nacių laikotarpio Lietuvos istorijos „baltąsias dėmes“.

⁶⁰ Jegelevičius S. Ypatingasis archyvas Maskvoje//Lietuvos istorijos studijos, t. 3, Vilnius, 1996, p. 144.

RÉSUMÉ

Les recherches sur l'occupation allemande de la Lituanie (1941-1945)

Dr. Petras Stankeras

Plusieurs publications scientifiques et de vulgarisation scientifique, consacrées à l'histoire de la Lituanie pendant la Seconde Guerre mondiale, sont examinées dans cet article. Cette période a été insuffisamment étudiée par les historiens soviétiques, et les études réalisées étaient unilatérales et tendancieuses, teintées de propagande. Une opinion erronée sur les «crimes» des Litvaniens vis à vis du peuple juif était inculquée de façon insistante dans les travaux. Les recueils de documents d'archives choisis de manière tendancieuse étaient très populaires. Ces travaux ont hélas formé une conscience historique. Toute une série de problématiques importantes a généralement été passée sous silence et ignorée.

Après la restauration de l'indépendance de la République de Lituanie, de nouvelles exigences civilisées sont apparues dans la science historique. Se basant sur le principe d'historisme, toute une série de magnifiques monographies ont déjà été publiée. Certains historiens contemporains de la Lituanie indépendante, emportés par le courant, ne peuvent nullement débarquer sur une rive et, regardant en arrière avec des yeux lucides, évaluer objectivement les événements de la dernière guerre, surtout les relations entre les Litvaniens et les Juifs.

Įteikta 2002-09-26